

[0839][Besprek] Jan Popkema, *Grammatica Fries. Utrecht/Leeuwarden* (2006), Uitgeverij Het Spectrum & Fryske Akademy, 378 pp., ISBN 90-274-3207-4.

De taalkundige bestudering van het Fries heeft het decennialang moeten stellen zonder bruikbare grammatica. De *Beknopte Friese spraakkunst* van K. Fokkema (1947¹; 1967²) is uitstekend, maar verouderd, en is, zoals de titel aangeeft, inderdaad beknopt. Pieter Tiersma's *Frisian Reference Grammar* (1985¹; 1999²) is moderner, maar het gedeelte syntaxis is, zo is mij in de praktijk gebleken, niet goed bruikbaar. Het is daarom verheugend dat Jan Popkema (verder aangeduid als P.) een poging heeft ondernomen in deze lacune te voorzien met de publicatie van zijn *Grammatica Fries* (GF). Verheugend is ook dat P. naar volledigheid heeft gestreefd in die zin dat GF zowel de fonologie, de morfologie als de syntaxis van het Fries behandelt. Een ander pluspunt is dat GF een uitvoerige inleiding tot het Fries bevat, waarin onder meer aandacht wordt besteed aan de talige kenmerken van het Fries mede tegen de achtergrond van andere Germaanse talen, de diversiteit binnen het Fries en de taalsociologische positie van die taal.

Volgens het Voorwoord geeft GF een grammatica van het Standaardfries, de variant van het Fries die is vastgelegd in grammatica's en woordenboeken. P. stelt dat dit een beperking geeft naar twee kanten. Het Fries kent regionale en locale variatie in woordenschat en uitspraak. In GF wordt hieraan weinig aandacht besteed, met name wordt niet systematisch aangegeven welke varianten tot het Standaardfries worden gerekend en welke niet. Verder is er in GF door zijn oriëntatie op het Standaardfries weinig tot geen ruimte voor een beschrijving van interferenties vanuit het Nederlands, interferenties die buitengewoon talrijk zijn, en zich in het dagelijks gesproken Fries op alle mogelijke niveaus voordoen, zowel lexicaal, fonologisch, morfologisch als syntactisch. Zo blijft de lezer van GF onkundig van de veranderingen in de volgorde van de Friese werkwoordelijke eindgroep, van de verschuivingen in het gebruik van het verkleinwoordsuffix *-tsje* ten koste van *-ke*, van de overgang van werkwoorden van de *-je*-klasse naar de *-e*-klasse, om slechts drie voorbeelden te noemen, die in de literatuur uitvoerig besproken zijn.

Door de geringe aandacht voor regionale en locale variatie, en vooral de interferentieproblematiek geeft GF geen goed beeld van het Fries zoals dat dagelijks gesproken wordt. Had P. er voor gekozen om de normatieve beschrijving van het Standaardfries aan te vullen met een systematische beschrijving van de belangrijke eigenschappen van het dagelijks gesproken Fries, dan zou ook de waarde van GF als hulpmiddel bij het leren van het Fries, een van de doelstellingen van GF, aanmerkelijk zijn vergroot. Voor het leren van een taal is het immers niet alleen van belang te weten, wat de norm is, maar ook hoe de moedertaalgebruikers met die norm omgaan. Dat klemmt te meer wanneer de afstand tussen die norm en de dagelijkse spreektaal erg groot is, zoals in het geval van het Fries.

P. kan tegenwerpen dat hem de ruimte voor de behandeling van verschillen tussen het Standaardfries en de dagelijkse omgangstaal ontbrak, maar hij had die ruimte kunnen vinden door op bepaalde onderdelen minder volledig te zijn. De

bladzijden die P. besteedt aan de spelling van het Fries kunnen bijvoorbeeld in dit boek, dat over grammatica gaat, gemakkelijk gemist worden. P. had ook kunnen ‘bezuinigen’ op de ruime aandacht die hij geeft aan de eigenschappen van het Fries die overeenkomen met die van het Nederlands. Zo treffen we in de hoofdstukken 5 en 6 over de syntaxis, maar niet alleen daar, erg veel aan dat ook voor het Nederlands geldt. P. heeft echter expliciet voor volledigheid gekozen, onder meer om de indruk te vermijden ‘dat het Fries op verschillende terreinen niet meer dan een apart soort Nederlands zou zijn’ (p. 11). Met het zichtbaar maken van de bestaande overlap tussen beide talen vestigt P. echter precies de indruk die hij zegt te willen vermijden.

Het eigen karakter van de Friese grammatica wordt het best belicht door de nadruk te leggen op die eigenschappen van het Fries die in meer of mindere mate contrasteren met omringende talen. P. doet dat in GF natuurlijk ook wel, maar naar mijn mening had dit beter gekund. Zo behandelt P. bepaalde, voor het Fries kenmerkende, verschijnselen niet uitvoerig genoeg. Ik noem er enkele:

- Het verschijnsel breking resulteert in de aanwezigheid van stijgende tweeklanken in het Fries. P. refereert niet aan de door Booij en Visser gevoerde discussie over het feit dat deze tweeklanken structureel equivalent zijn aan korte vocalen;
- P. bespreekt niet de wijze waarop incorporatiewerkwoorden in het Fries verschillen met die in het Nederlands;
- P. geeft een samenvatting van *te*-infinitiefconstructies (p. 304-306), maar geeft geen behoorlijke analyse van de syntactische verschillen;
- P. refereert niet aan de verschillende opvattingen omtrent voegwoordcongruentie en de typologische context ervan (p. 207);
- Hetzelfde geldt voor P.’s behandeling van de IPI-constructie en de werkwoordelijke eindreeks.

Ook ontbreken andere voor het Fries kenmerkende verschijnselen, zoals:

gedeeltelijke vraagwoordverplaatsing

- (1) a. wa_i tinksto [dat e_i moarn komt]
 b. wat tinksto [wa_i ’t e_i moarn komt]

‘Gewone’ vraagzinnen als (1a) hebben een variant, (1b), waarin het vraagwoord *wa* verplaatst wordt naar een lagere positie, terwijl het element *wat* op de beoogde landingsplaats het bereik van de vraag markeert. Verwante constructies komen voor in zulke uiteenlopende talen als het Duits, Servo-Kroatisch, Hongaars, Fins en Warlpiri, maar niet in het Standaardnederlands en het Engels.

*parasitaire deelwoorden*¹

- (2) hy soe it *dien* ha wolle

1. Zie M. den Dikken en E. Hoekstra, ‘Parasitic participles’, in *Linguistics* 35 (1997), 1057-1089.

- (3) hij zou het willen hebben *gedaan*

In het Fries en het Nederlands krijgt een werkwoord dat geregeerd wordt door het werkwoord *hawwe/hebben* de voltooid deelwoordvorm. In het Fries staat dit geregeerde werkwoord links van *hawwe*, zie (2), in het Nederlands rechts van *hebben*, zie (3). In voorbeeld (2) is *wolle* niet afhankelijk van *hawwe*, en de vorm is die van de infinitief. Opmerkelijkgenoeg heeft zin (2) in het Fries een variant waarbij in plaats van de infinitief toch een voltooid deelwoordvorm verschijnt. De Nederlandse zin (3) kent niet zo'n variant:

- (4) hy soe it dien ha *wollen*
 (5) *hij zou het *gewild* hebben gedaan

De genoemde verschijnselen zijn allemaal onderwerp geweest van meer of minder uitvoerig onderzoek op het terrein van de Friese grammatica. Ik denk dat de wijze waarop P. deze verschijnselen behandelt of juist niet behandelt, geen toeval is, maar samenhangt met de door P. gekozen 'aanpak die op de traditionele grammatica berust' (p. 12). Zo'n traditionele aanpak laat zich niet goed verenigen met een beschrijving van de Friese grammatica waarin rekening wordt gehouden met de onderzoeksresultaten zoals die de afgelopen veertig jaar in de frisistiek zijn gepubliceerd. Verwerking van dat onderzoek, voor het merendeel verricht in het kader van de theoretische taalkunde, vraagt om een eigen modern begrippenapparaat, en op zijn minst om enige distantie tot het achterhaalde begrippenapparaat van de traditionele grammatica. P. zegt 'dat veel resultaten van de meer moderne grammatica wel verwerkt zijn' (p.12), maar ik heb te weinig gemerkt dat die verwerking ook in de tekst van GF tot uitdrukking is gekomen. Ik geef een enkel voorbeeld:

verkleinwoordvorming

Het Fries kent oppervlakkig gezien vijf verkleinwoordsuffixen: *-je* (*bak-je*), *-tsje* (*lean-tsje*), *-kje* (*ding-kje*), *-sje* (*sleat-sje*) en *-ke* (*beam-ke*). Volgens P. (p. 150) zijn de suffixen *-kje* en *-sje* 'spellingsvarianten' van respectievelijk *-je* en *-tsje*. De term 'spellingsvariant' is hier misleidend: als het slechts om spellingvariatie zou gaan, dan verwachten we dat de uitspraak van het verkleinwoord van *ding* [dɪŋ-jə] is, en die van *sleat* [sljɛt-tsɛ], maar de uitspraak is respectievelijk [dɪŋ-kjə] en [sljɛt-sjə], m.a.w. de suffixen *-kje* en *-sje* zijn wel degelijk uitspraakvarianten.² Ook op andere plaatsen P. maakt onvoldoende onderscheid tussen spelling en uitspraak, zie verderop. De vraag die P. hier aan de orde had behoren te stellen is of een aantal van deze oppervlaktevormen (wellicht *-je*, *-tsje*, *-kje*, *-sje*) af te leiden zijn uit één onderliggend suffix *-tje*. Deze vraag wordt niet gesteld, laat staan verworpen.

2. Als we de spellingsvormen *ding* en *dinkje* met elkaar vergelijken, dan kan *-kje* hooguit worden beschouwd als spellingsvariant van *-gje*, maar niet van *-je*.

werkwoordindeling

Op p. 183 komt P. met de traditionele werkwoordindeling op de proppen, waarbij transitieve, pseudo-intransitieve en intransitieve werkwoorden worden onderscheiden. Transitieve werkwoorden zijn werkwoorden die een lijdend voorwerp bij zich moeten hebben; bij pseudo-intransitieven is dit niet verplicht, en intransitieve werkwoorden kunnen geen lijdend voorwerp bij zich hebben. Die indeling is relevant voor de lijdende vorm, want ‘alleen zinnen met (pseudo-)transitieven kunnen in de lijdende vorm’ (p. 183). Echter, zoals bekend, zijn er werkwoorden met lijdende voorwerpen die niet in de lijdende vorm kunnen staan (*hawwe, wolfe, meie*, etc.) , en werkwoorden zonder lijdend voorwerp (*laitsje*) die dat wel kunnen (*der wurdt lake*). P. geeft niet aan dat er literatuur bestaat, die dit soort indelingen en de erin gehanteerde concepten en generalisaties als onhoudbaar heeft bestempeld.

twee infinitieven

Het Fries kent, net als het Nederlands, twee infinitiefvormen: een vorm op *-e* (*stappe*), en een vorm op *-en* (*stappen*). Toch is er hier een significant verschil tussen beide talen. De variatie *-el-en* is in het Nederlands een kwestie van uitspraak³, terwijl deze in het Fries syntactisch/morfologisch bepaald is. P. besteedt hier aandacht aan op p. 194-195. Hij merkt op dat een deel van de variatie *-el-en* in het Fries afhankelijk is van de eventuele aanwezigheid van zinsdelen bij de infinitief. ‘[H]eeft de infinitief zinsdelen bij zich, dan krijgt de infinitief ook geen *-n*’, en P. geeft dan het voorbeeld:

(6) *altyd grouwe segaren smoke* is ferkeard

Het volgende voorbeeld laat zien dat deze beschrijving tekortschiet:

(7) *smoken fan grouwe segaren* is ferkeard

Hier heeft de infinitief *smoken* het zinsdeel ((*fan*) *grouwe segaren*) bij zich, en toch dient de infinitief uit te gaan op *-en*, en niet op *-e*. Het essentiële punt is dat de variatie *-el-en* in het Fries (voor een deel) terug te voeren is op het feit dat de infinitief op *-e* de kern is van een verbale structuur, en die op *-en* van een nominale structuur. Dit inzicht is wel te vinden in de literatuur waarnaar P. verwijst, maar niet expliciet in GF.

hoofd- en hulpwerkwoorden

In zijn bespreking van de werkwoordelijke constituent (paragraaf 5.5) maakt P. een onderscheid tussen hoofd- en hulpwerkwoorden en tussen koppelwerkwoorden en zelfstandige werkwoorden. Nu is een van de inzichten van de moderne taalkunde dat in Germaanse talen als het Nederlands en het Duits hulpwerkwoorden een andere morfosyntactische status hebben dan in een taal als het Engels. Voor een groot aantal taalkundigen is dat reden om in het Nederlands en het Duits hulpwerkwoorden te rekenen tot dezelfde morfosyntactische categorie als hoofdwerkwoorden,

3. P. zegt dat in het Nederlands de infinitief altijd op *-n* eindigt (p. 195), maar dat is een spellings- en geen uitspraakregel.

terwijl in het Engels hulpwerkwoorden categoriaal onderscheiden worden van hoofdwerkwoorden. Het Fries schaart zich wat dit betreft aan de zijde van het Nederlands en het Duits. In GF wordt deze problematiek niet vermeld.

structuur van woordgroepen

In hoofdstuk 5 besteedt P. uitvoerig aandacht aan de structuur van woordgroepen in het Fries. Hier had P. gebruik kunnen maken van het modern taalkundige inzicht dat woordgroepen voor een belangrijk deel beschreven kunnen worden als projecties van kernconstituenten waarbij (soms) generalisaties gemaakt kunnen worden over de interne organisatie van woordgroepen. In de inleiding op dit hoofdstuk wordt over dit inzicht wel iets gezegd, maar in de presentatie wordt er geen rekening mee gehouden, zodat deze is blijven steken in een vrij onoverzichtelijk geheel van feiten, waarbij het eigen karakter van het Fries onderbelicht blijft.

De traditionele aanpak van GF laat weinig tot geen ruimte voor een weergave van resultaten van Fries taalkundig onderzoek van de laatste decennia. De informatie van GF is geheel volgens traditie niet vervat in expliciete grammaticaregels, en niet in overeenstemming met de ondertitel van het boek, *Grammatica Fries. De regels van het Fries*, een ondertitel die alleen op de omslag te vinden is, en in het binnenwerk niet terugkomt.

grammatica en spelling

Als ik aan studenten de observatie probeer te slijten dat aan het begin van Nederlandse woorden nooit meer dan drie medeklinkers kunnen staan, en dat de eerste van die drie een *s* moet zijn, dan is er altijd wel een kritisch meedenkende student die met een tegenvoorbeeld komt als *schrik*. Ik leg dan uit dat dit geen echt tegenvoorbeeld is, omdat ook aan het begin van *schrik* niet meer dan drie medeklinkers staan, zoals de fonetische transcriptie laat zien: [sxɪrk]. De oplettende student is ten onrechte uitgegaan van de spelling en niet van de uitspraak. Voor mij is dat een welkome gelegenheid om in te gaan op een van de (vele) misverstanden die er over taal bestaan, namelijk dat fonologie en spelling hetzelfde zijn. Het is niet-taalkundigen maar moeilijk aan het verstand te brengen dat dit niet het geval is. Spelling is geen fonologie, en de spelling van een taal behoort dan ook niet tot de grammatica van die taal.

Het is tegen deze achtergrond opmerkelijk dat GF, toch handelend over de *grammatica* van het Fries, relatief veel aandacht aan spelling besteedt (o.a. in de paragrafen 2.7-2.9). De reden zal wel zijn dat P. GF ook een functie wil geven bij het leren van het Fries, maar deze aanpak zal niet bijdragen tot een verheldering van wat nu eigenlijk grammatica is, zeker niet als het verband tussen uitspraak en spelling niet altijd goed wordt uitgelegd.⁴

4. Zo refereert P. op p. 187, zonder nadere uitleg, aan de *spellingsregel* van 't *kofschip* om de distributie van de verledentijdssuffixen *-de* en *-te* te beschrijven. Zie ook voetnoot 2 en 3.

Volgens P. spelen er bij de spelling vier principes een rol: het fonologisch principe, de regel van de gelijkvormigheid, de regel van de analogie en het etymologisch principe. Het is niet zo duidelijk waarom P. een onderscheid maakt tussen de regel van de gelijkvormigheid en de regel van de analogie. Wat onder de laatste regel wordt verstaan, wordt alleen aan de hand van een voorbeeld geïllustreerd. De uitleg van het fonologisch principe stelt de lezer voor grotere problemen. Volgens P. houdt dit principe in dat de spelling de (standaard)uitspraak weerspiegelt (p. 85). Daarom treffen we in het Fries, zo zegt P., bijvoorbeeld de volgende schrijfwijzen aan: *pak*, ‘pak’, *bosk* ‘bos’, *feroarje* ‘veranderen’, *fleane* ‘vliegen’, *muoike* ‘tante’, *wiid* ‘wijd’ en *praat* ‘praat’. Nog afgezien van het feit dat het Fries feitelijk geen standaarduitspraak kent, is de spelling van *wiid* helemaal niet conform de uitspraak, standaard of niet, zoals de fonetische transcriptie [vi:t] laat zien. De spelling *wiid* is voor wat de letter *d* betreft gebaseerd op het voorkomen van dit woorddeel in de verbogen vorm *wide* [vi:də] ‘wijde’ en de gelijkvormigheidsregel: woorden of woorddelen worden altijd op dezelfde wijze geschreven, daarbij abstraherend van de uitspraak. De spelling *wiid* is als voorbeeld van het fonologisch principe ook in een ander opzicht problematisch. In het doublet *wiid-wide* wordt de klank [i:] weergegeven door twee verschillende letters, respectievelijk *ii* en *i*. In dit opzicht zijn deze spellingsvormen in strijd met zowel het fonologisch principe als de gelijkvormigheidsregel.

Niet alleen het ongelukkige voorbeeld *wiid* maakt de uitleg van het fonologisch principe onduidelijk, P.’s weergave ervan ‘spellen volgens de (standaard)uitspraak’ is rijkelijk vaag. Neem de woorden *gat* [gɔt] ‘gat’ en *drage* [dra:ʏə] ‘dragen’. Men kan volhouden dat het voorkomen van de letter *g* in beide woorden ‘volgens de uitspraak’ is. Meestal wordt het fonologisch principe⁵ echter exacter geformuleerd als volgt: elke klank wordt door één letter weergegeven, en elke letter geeft één klank weer. Omdat de letter *g* in *gat* en *drage* twee verschillende klanken weergeeft, namelijk [g] en [ʏ], is deze spelling in strijd met de meer precieze omschrijving van het fonologisch principe. Ervan uitgaande dat de klanken [g] en [ʏ] in het Fries varianten zijn van één foneem volgt de spelling *g* in *gat* en *drage* het *fonematisch* principe: elk foneem wordt door één letterteken weergegeven, en omgekeerd elk letterteken geeft één foneem weer. Het is opmerkelijk dat P. dit voor het Fries belangrijke spellingsprincipe onbesproken laat.

In zijn Voorwoord geeft P. aan dat GF vooral bedoeld is voor twee groepen lezers: WO-studenten Fries ‘die Fries als hoofd- of bijvak hebben en die de taal (beter) willen leren’, en ‘mensen die wel Fries kennen, maar graag willen weten hoe bepaalde regels zijn of ‘hoe het nu eigenlijk is’ (p. 12). Nog afgezien van de vraag of kennis van de grammatica wel bijdraagt aan het (beter) leren van een taal, is GF in mijn ogen als taalleerboek niet geschikt. Het boek geeft daarvoor te weinig inzicht in het Fries als gesproken taal, en blijft in veel opzichten aan de oppervlakte. Ook

5. Het wordt dan ook vaak aangeduid als het *fonetisch* principe.

de tweede doelgroep komt niet echt aan zijn trekken, want GF geeft wel beschrijvingen van verschijnselen, maar geen onderbouwde grammaticaregels en laat daardoor juist niet zien, 'hoe het nu eigenlijk is'. GF is nuttig voor die lezers die ook zonder kennis van het Fries een globaal en redelijk volledig overzicht willen hebben van de grammaticale eigenschappen van het Fries. Voor enig inzicht in hoe het werkelijk zit, of wat nog nadere studie vraagt, zullen die lezers zich tot andere literatuur moeten wenden. Helaas heeft P. zich bij het noemen van literatuur beperkt.⁶

Germen J. de Haan
Fries Instituut
Rijksuniversiteit Groningen

6. Zo is het ontbreken van een verwijzing naar het overzichtsartikel Germen J. de Haan, 'Recent Trends in Frisian Linguistics', in H.H. Munske (ed.), *Handbuch des Friesischen Handbook of Frisian Studies*, Tübingen 2001, p. 32-47 een (niet alleen voor mij) pijnlijke omissie.